

Aberastarzun guzien giltz bakotxa (Zuberoa XVIII. mendean)

Aberastarzun guzien giltz bakotxa (Zuberoa en el siglo XVIII)

Aberastarzun guzien giltz bakotxa (La Soule au XVIIIème siècle)

Aberastarzun guzien giltz bakhotxa (in 18th century Zuberoa)

PEILLEN, Txomin
Euskaltzain emeritua. Idazlea

Noiz jaso: 2013-02-22

Noiz onartua: 2013-07-09

Liburu baten asmoa baizik ez zen aurkitu. Jose Angel Irigarairi zor diogu, aitaren liburutegian aurkitu baitzuen, behin Mitxelena aipatu zuen Jusef Egiategiren eskuidatzia. Frantsesetik etxeko ekonomiaz idatzitako liburu baten itzulpena izan behar zuen, hitzaurrea eta itzulpenari buruzko eztabaida bat baizik ez dira aurkitu. Lan jakingarria da, zeren erkatzen baititu Zuberoan, XVIII. mende hasierako eta mendearen azkeneko ohiturak. Ondoren, beste egile batzuek Egiategiren itzulpen hori berridatzi zuten: bata hemeretzigarren mendekoa, eta bestea, osoago, hogeigarrenekoa, orduko grafiarekin «Aberastarzun guzien giltz baktotcha».

Hitz-gakoak: Etxeko ekonomia, Itzulpena, Zuberoa, ohiturak, zorrak, auziak.

Sólo se encontró el voceto del libro. Y eso, se lo debemos a Jose Angel Irigarai, que halló en la librería paterna el manuscrito de Jusef Egiategi que una vez le cito Koldo Mitxelena. Es un texto relativo a la economía familiar traducido del francés, del que solo se han salvado el prólogo y una reflexión acerca de la traducción. Aún así es un trabajo de gran valor, debido a que describe las costumbres en Zuberoa a principios y finales del siglo XVIII. A posteriori otros autores copiaron la traducción de Egiategi: uno del siglo XIX; y otro más completo del siglo XX, con la grafía de aquella época «Aberastarzun guzien giltz baktotcha».

Palabras clave: economía familiar, traducción, Zuberoa, costumbres, deudas, litigios.

Seule une partie du livre a pu être sauvée. Nous devons ce sauvetage à Jose Angel Irigarai qui a trouvé dans la bibliothèque de son père ce manuscrit de Jusef Egiategi qu'avait cité Koldo Mitxelena. Il s'agit de la traduction d'un texte écrit initialement en français et traitant d'économie domestique, dont n'ont pu être sauvés que la préface et un commentaire sur la traduction. C'est un texte de grand valeur car il décrit les coutumes de la Soule au début et à la fin du XVIIIème siècle. Plus tard, d'autres auteurs ont réécrit cette traduction d'Egiategi -l'un datant du XIXème siècle et un autre plus complet datant du XXème siècle, avec la graphie de l'époque «Aberastarzun guzien giltz baktotcha».

Mots-clés : économie domestique, traduction, La Soule, coutumes, dettes, procès.

No more than an outline for a book was found: we owe it to Jose Angel Irigarai who found Jusef Egiategi's manuscript, mentioned once by Mitxelena, in his father's library. It was to be the translation from French of a book about home economics, but only the preface and a discussion about the translation have come down to us. It is a piece of interest because it compares customs at the beginning and end of the 18th century in Zuberoa. Afterwards, some other authors rewrote Egiategi's translation: one in the 19th century and another, more complete, in the 20th, with the spelling of the time «Aberastarzun guzien giltz baktotcha» ('The only key to all wealth').

Keywords: home economics, translation, Zuberoa, customs, debts, problems.

Koldo Mitxelenak *Egan* aldizkarian aipatu zuen Egiategiren eskuidatzi bat bazegoela *Aberatstarzun gussien gults bakhotcha* izenarekin. Ez dakigu liburu osoa non dagoen ez eta egin zenez, nolana, itzulpen bat izan behar zuen. Jose Angel Irigaraik kopia zatiak aurkitu ditu; helarazi dizkidan idazkiek ez dute hitzaurrea baizik eta kapitulu baten sarrerarako aurkezpen txoa.

Bi kopia daude: bata, XIX. mendeko beste esku batena eta garaiko ortografia erdi frantsesean; bigarrena, eta hau da hemen emango dudana, XX. mende erdian Iparraldean erabiltzen zena, gaurkotik diferentzia gutxi, konsonante hasperendunak izan ezik eta *x*, *tx* / *ch*, *tch* idatziak izatea.

Hizkuntzaren aldetik beste liburuak jende ikasiei zuzendu baitzituen Egiategik berak asmatu euskara garbian idatzi bazituen, oraingoan zerbait irakurtzen dakien herri xeheari zuzendua baita zuberera normalean idatzia da, bi hitz baizik ez ditu Larramendiren hiztegitik hartu: bi aldiz *berezita* ‘kapitulu’ eta behin *megopia*, ‘gogoa’. Bestalde, Oihenart miretsiz *berze* erabiltzen badu, zubererazko *beste* eta *hainbeste* buruzagitzen dira.

Jakingarriena da nola hitzaurrean, luzaro Frantzia bitu zuberotar emakume bat mintzarazten duen eta hark hemezortzigarren mende hasieratik Zuberoako gizartean aldatu diren ohiturak aipatzen ditu, gero bere filosofia liburuan Egiategik sakonduko dituenak: nola jendea auzikari bilakatu zen, nola fedea hoztu, nola emakumeak eta gizonezkoak ostatueta biltzen eta mozkortzen ziren, nola plazako jaiak aldatu ziren, eta jantzi berriak agertu.

Ohargarria da nola Revol apezpiku bat aldaketa batzuen errudun egiten duen Egiategik, elizgizon horrek bertutearen izenean plazetan neska-mutilen euskal dantzak, branleak, debekatu zituen, *Non dantza, han infernua* plazetan denen aurrean ardoa edanez egiten ziren jaiak galdu, jendea ostatueta edo isilpean edaten eta jauziak dantzatzeko orde, neska-mutilak elkarri jauzi eginez lizunkerietan galtzen.

Hemezortzigarren mende azken horretan, hain zuzen Barkoxe Peillen etxeko artxiboan orduan ikusten da kontratueta, auzi paperak eta edozerarako notarioekin ibiltzeak giroa pozoitu duela; bestalde, zuberotar foru zaharrea, 1735. urtean erdi kentzen den hartan, auziak Lextarreko Gor-

tean Zuberoan bertan bukatzen ziren, aldiz gero «suan olio» apelazioa Pauen edo Bordelen egin zitekeen.

Zuberoako etxegintzak erakusten duenez, auzikeria herritarren aberas-tearekin gertatu zen, zeren artoaren laborantzarekin demografia garatu zen eta mendearen bigarren erdian etxe asko eraiki, ez bakarrik zelaietan mendietan ere, etxetan eraikitzeko edo berritzeko urteak harrian zizelkatuak direlako. Halere, etxe handi hoberenak zorrekin, auziekin eta tabernekin desagertzen dira. Egiategik argi erakusten digu bere filosofia saioetan diruak jendeari egin kalteak, hemeretzigarren mende erdiraino iraungo dutenak, Ameriketara emigrazio handia iritsi arte.

Jantziak direla-eta aldaketa da, jantzia ez dela gehiago etnia baten erakusgarri jatorra eta uniforme, gizabanakoaren harrokeria baizik, baita industriak pixkanaka itoko duelarik lekuko ehungintzan, kolore merketako jantzi beltz eta urdin uniformeak hedatuko direla. Lehen aldiko irakurtzen dudalako bitxi zait nola alargun andreek zaia zuriak janzen zituzten, azpilduretan eta buztanetan beltzez markatuak, hemezortzigarren mende azkean badirudi dolurako beltza sartu zela.

Andere delako horrek Egiategiren ahotik ez du luzazegi aipatzen ez eta gehiegi deitoratzen fedearen hotzaldia: hiru hitzetan errana dago, «*fede noiz-paikoa ahatze*». Abadea, Erretora bi aldiz agertzen da: behin, beste jende batzuekin, andere aberats-irudi honek sosik dakarren jakiteko eta beste behin, bigarrenik Egiategi itzultzailearekin itzulpenaz eztabaida bat izateko, ezen apaizak baitziren eskola handiena zutenak herrietan eta aholkulari izan zitezkeenak.

Zoritzarrez, idazkia apika ezabatua, testua ez da osoa, salbatu dena prosa profanoaren estilistikazko euskal idazki zaharretarik litzateke, motz gelditu arren. Hitz batzuk nola itzuli galdetu ondoren, hitz arrunten erdal jatorria eta etimologiak aipatzen dira. Nahiz Egiategiren lanetan Larramendiren eragina, haren itzala ageri den, lan honetan jende xeheari zuzentzen zaiolarik euskara herrikoia darabil.

Beharbada beste oharra eta kritikak liburuaren gaiarekin, ekonomiarekin, hobeki lotuak direlako erlijioa baino hobeki aipatuak izan dira. Beraz,

frantsesetik itzulpena galdu da, baina jakingarriago zaizkigu 1780 inguruko zuberotar gizarteaz eta bere gazte garaiko munduaz Egiategik kontaktzen dizkigunak. Bestalde, zuberotar umorismoaren adibide ederra da, bere buruaz, herriko jendeaz, erretoraz, sotilki iseka egiten badaki.

Liburua *Aberastarziin guzien giltz bakhotxa* izan behar zuenaren azalean, azpтитuluan irakurtzen da hirugarren liburua dela, baina susmoa dut ez zela sekula agindu itzulpena egitea; halere, hemezortzigarren mendeko bizitzaz dakarrena ekarpen jakingarria dugu. Beste biak *Filosofo Hüskaldünaren ekheia*, garbian osoki ipini ez zuena, Euskaltzaindiak bi tomotan behin 1983an eta beste behin 2011n argitaratu zituenak dira.

Bigarren liburua *Musde Etxeberriren gogamenak* izenekoa izan behar zuen, Oihenarten atsotitzekin hasten dena eta gero bi hizkuntzetan kolegioan humanitateak irakasteko erabili zituen aforismo eta historiako aipamenak biltzen dituen, Pariseko Bibliothèque Nationale delakoan eskuidatzi gisa jaso dago.

Aberatstarzun guzien giltz bakhoitcha

Hogeigarren mendeko bigarren kopia

Liburu hirourgerrena

Etcheko andere uskalduna
Etchalteko lanetzaz jakinturik
Aberats gerthuren dena.

Jusef Eguiateguy Zuberoan errejent denaren obra
Amoris mei Patria sit tibi signum liberarii munus

PAOEN

J.P. Vigna(n)courtaren moldizkidiatik
Errege jaonaren moldizkide
Cordelieren khantian dagoenetik.
Jaon Intendantaren baimenarekila batean

MDCC

Hamalaorduna

Uskaldun etcheko anderiari

Margaita laidore hotsez dut asetzen
Dudano zouri haren obra eskentzen;
Bere jakinaz nahiz zu ere jakintu
Bihotzekoak dereitzu heben eskentu
Etchen duzula dio zoure zorthu hona
Berserik bere zorthiak eman eztirona
Bihotza diano gorago eziez zorthia,
Nontik gutik liroan behardunen athia,
Nola eskelegoa lizatekian nekatu-
rik
Lizan ere lurra haren pheziaz arhinturik
Ari da, nahiz zelia ezarri lurrian.
Guziak diradian aberats goure herrian
Gor dena berari berser bethi oro beharri;
Honki egin etzaz dateke hilartio egarri.

Jusef Eguiateguy

Ezkiribazaliaren hi(t)zaoria

Jondane Johaneko uthurriren nork eztakitza senthagaillak? Nork Leistarren eztu ikhousi jente saldoak hartara jiten urhunik organtaz, ezinez ebil, hantik etchetarat sendorik hoinez joaiten?

Basaburuko neskatila gaztebat zankho min batengatik hara ere jinik osagarriaren aiduru zagoan, heltu zenian ber uthurriala frantzes andere handibat; halakorik ikhousi etzialakoz begiak biribilik soz ari zagoan hari Margaita egun oroz. Eritarzunen igaitiak dutu bihotzak izigarri bata bestiari huillantzen; itchousi etzen Margaita, etzian ere ahalke behar beno haboro.

Andere Frantzesari batzen zian aldikhal gurrak egiten zereitzon lur(r)ialadrano, ta anderiak burukhaldiz ordariak emaiten. Biak ja sendo ziradian, ta Leistarrerik sarri joan gei, anderiak galtho egin zereionian Margaitari heia lizatekianez Frantziaren ikhouskhai. Basaburuko neskatilak ohil, tchapelotarik doatza ihesi, laisterkaraziten monterarik batere Frantzian, alabadere Margaita zelakoz mantso, erran zereion baietz. Etzian Margaitak aitarik, ama zaharra arraezkonturik espantagarri arren etzen, bere zuzenetzaz gozatzan bazen.

Joan zen arren Margaita Frantziarat bere andreriaren andereaoren oho-resko emplegu tchipia eztena ofizio hartan zahartu ezteno.

Senhar bat ediren zian dohain edo erosiz eztaiz nola. Bere anderia bizi zeno zerbutzaturik, ourthe pharrastabat ere bere senharrekila igaranik, ez haorrik harenganik ukhenik, zelarik ere propiki aberasturik herriaren ikhousi nahiaz jin zereion egarría.

Etcherat haren heltziak azaliak gehiago egin zian eziez durundaren kharaskotsek. Askaziek, haren berririk sekulan ez ukhenik, asto char baten gañen ikhousirik heltzen, oustez eskele joan eskele jiten zereieia, nekez eza-gutu nahi zien, beharri luziari ere ez ahurretat zahi eskentu, bena ikhousirik bi mando kargaturik heltzen borthak elizakoak bezain zabalik, armairiak ta hutchak bidia bezain largo ezari zutien.

Sarri Margaitaren aberatstarzunaren famak burgu guzia arhinturik, handiak ta tchipiak oro laster honki jinaren emaitera jin zereitzon Margaitari.

Parropiako Anderiak zakian, neskatogei joanik, deusere zor etzereiola, bena herri bazterretan haiñ huillan gaüzer so egiten etzelakoz, bere handitarzunetik aphalturik ere zerbaitetan, etzatekiala gutiago andere erabakirik, ikhousi behar ziala zer molde zian berri jinak frantzesian tieso zenez ta famaren aberastarzunak bazitanez, abiatu zen Margaita ganat.

Etzereion Margaitari, honki jinen landan erran bere gogomenak, bena bai jiten zela etchen zutian gaüza guzien eskentzera, ta hartan zagoela bere urhatsen garbinaija.

Gurtezia hartan zirelarik anderia ta Margaita heltu ziradian Jaon erretora etzelarik gutiago khoi jakitiaz Margaitaren kondairia; sotana ezta llaburago ez etare hersiago eziez kota. Margaita zombait manhu emaitera jalkhi bezain sarri Anderia, erran zereion Erretor jaonari zer adin zian Sybila zahar harek, ta zer laor mala handi hetan zena (jakitea) dolurik elukeala.

Margaita jin bezain sarri, galtho egin zereion Jaon Erretorak zombat urthe zian? Margaitak ahatze zutiala; hori, berak jakin ahal lirokiala batheagian. Zombat dembora zen haren joaitiaz? Etzela orhit, bena bai kharrouste handia egin ziala negu hartan Frantzian. Zombat ourthez bizi izan zen bere senharrarekila? Margaitak, ourthe, hilabete ta egun honak etziradiala bederatzen; muga hartakoa egunkoa bezalakoa zereioala.

Mandozainak Margaita kamporat deithurik, Jaon Erretorak erran zereion anderiari Margaitak dakiala utzuli besterik gerrenak egin elirokianik. Anderiak: «etzugia arren zer mala hoietan dian jakinen?»

Jaon Erretorak:

- Jakin nahia salbu, andere Margaita, mala hurak diharuz betherik badaode herria aberasturen dereikuzu?
- Ezta ez hor, Jaona, urherik ez etare zilharrik.
- Zer arren?
- Zahita garagar aphurbat ene beharriluziaren ta mandoentako; ene adiskiden ere zerbutzuko.

Beste halako elheren landan Anderia ta Jaon Erretora abiatu ziradian; Margaitak kharrikala laguntu ta han urhunago joan eztaitilakoz, barkhame-nak zereien galthatu.

Biharamenian, zagoelarik Margaita ohian, mezu bat egin zereion bere adiskide zahar baten phartez, haren berri jakin nahiaz. Etzela orano hil, jinen zereiola ere sarri ikhoustera.

Etzen oren erdia igaran, heltu zenian Grazi konkora ta bi makhila tcharrez arrimaturik, Margaitaren oheala huillenturik honki jin amorikoenak eman zereitzon. Margaitak ere honki bathüekila erran zereion

– Gozo handia diñat hire ikhoustiaz. Jar hadi hortiche, gitian algarreki askal, gero elhe pharrastabat barreiaturen diñagu, Jinko Jaonareki batian.

Askaria jan zienian, Grazik bere adiskhide zaharrari,

– Andere Margaita, noizpait adintsu guntutzun; honlako ta halako gaüzetzaz orhit ziradia. Zer hor ta han egiten gunian?

– Izorra nuzu jakin nahiaz zer denbora hain luzian, Frantzian egin duzun; ni ja zahartu niz, ta ez jakin nola hain laister;

Margaitak

Bai Grazi, salbu ezpeiniz andere hiretako, bena bai, ohi bezala, Margaita khuto. Atzo bazuña(n), heben sudurretik tchitchchariak frantchesez khentu nahi zeiztadenik, hiri huskaraz mintzaturen nun. Hamazazpi ourthe baniña joan nintzanian, hogei ta bat zerbutchian igaran ditiñant, berrogei ta bederatzu ene senharraen leal laguna izan nun, zazpi dutun alhargun nizala, ourthe hek oro bederaka, erranen dereiñe noizpait ginandian bezala.

Grazik

Eztait. Bena bai laoretan hogei ta hamalaorgerren ourthian nizala; gaztereko hortzak ta haginak banutu, ezpanutu zankoak flaku, bista thurbuts, loa llabur, hats bahia, ouste dit gaztebat balio nukiala, ezi barnia dit net azkar.

Margaitak

Hi bezala nunduken Grazi, ber mintzak ezpanutu, bena badiñant hire ta ene bizipenaren doia. Erran izadan herriaren berri, ta badenez jente goure demborakotik?

Grachik

Nihaor niz haietarik, gutik ere haor utzi dunienetarik. Parropia hao eztuzu ezaguturen: ordunko etche hobenenak erori dirade: Haien ondokoak eskeletu ta gainelakoak ahalkez amoina ez galthatzen.

Margaitak

Erradan nola arren khambiamentu izigarri hori heltu den?

Grachik

Batzu aozietan, bestiak tahernetan, ta guziek beren konduta tcharraz. Egitekorik bage feiretara, merkhatzale, elizabestari ta aozikari, ta bethiere tahernakari. Hala die beren galzepena obratu.

Margaitak

Baziña ere goure demboran barreiatu zombait jente pherestien mesperetchiak usu zutienik. Bena Etcheko Andrek thapatzen zutien haien chilloak, ta ezpaziren etchiak emendatzen, etzitian phuru houtzen.

Grazik

Ordian, Margaita, etcheko anderek etzizien ardou tchortarik edaten; orai doatza herrokaz tahernetarat, bada senharrekila, bada beste gizonekila. Ardura emazteak buruz buru gizonak beno bizikiago ari dirade, ta ez hanti lehenak jalkiten.

Margaitak

Jesus Maria! Zer dereitadan erraiten, zer! Etcheko anderiak tahernetan horditzen! Zer gaüza ahalkegarria!

Grazik

Bai eta aigardentia, ta haien gerthaldiala neskatila gaztiac beren morroinekila, ta igaraiten beitirade arristiriak itchouski ta nola Jinkoak daki.

Margaitak

Aieia, Ama Berjina zeliak maredikatu dia arren, gure Zuberoa?

Grazik

Ez balima oraiño; bena bai beldurra hartara goatzala laister. Ezi

larregi hortarik sorthu den eskelegoak du sorthu ohoinkeria, ta hantik ohore guzien herioa.

Margaitak

Harritzen naiñ, Grazi, gaüza hek jakin banuntu enindiña(n) sekulan ikousiren Zuberoak. Zer ohoinkeria eja! Goure demboran hartarik hitzik etziña.

Grazik

Orai ezta parropiarik gutik edo hanitch ohoin eztianik. Ofizio hartan hartara hatsarrian trukalerak baizik etzoatzan, orai bada etcheke jaonik hartan ari diradianik, ezagutiak diradianik ta (umen) fabori dienik.

Oro parpailloak, unguruz, orobat urkhategiri, ber herioa balima dukie.

Margaitak

Eztiradie arren zeliaren beldurrian baraturen lurrarenaz ezpadiadie, ez etare etcheari utziren dien desohoriaz.

Grazik

Eztait; bena kasta houra nekaturik ere, herria hanitchez maithagariago elizateke ezi bizioek dutie bertute guziak akhasatu. Goure demboran, elizabestetan gunian soniak: branle dantzetan ari ginandian nor hobeki; ardoa zen plazala ekharten, han ere zen edaten, ta gaitzbiderik bagetarik, nor bere etchetarat joaiten: orai halako botztarzun bakhunak dirade kasu reserbatiak ta entzun izan da Erretor Jaon bat, pheredikuz ari zelarik bere parropianter, elizan erraiten:

„ Non da dantza, han infernia! Nor dirade sonuegialiak? Satanak! Nor dirade dantzariak? Debriak! Nor errailia? Ukha eliroana!

Margaitak

Ta zer zioan sorgiletzaz? Ahatze zutiana? Hetarik, araoz, merechi zianaz zian ordariaz.

Grazik

Bai, khechiak hiraba hori zerion eragin, bena belhagileturik, sorgiliak alabadere etzutian sabatialat igorri.

Margaitak

Beste mundubatetara erori nun arren, Grazi. Ikhousi diñaigu, goure demboran, Mosde Salette aphezkupe handibat, haren landan Mosde Revol gutiagoa etzena, bere aitzinekoek bezala egiten zielarik uzten gintien goure akhostuma zaharretan: ordian oro botzik bizi guntiña(n), oro jente pherestu edo inkaria guntiña(n), nor hobeki dantzan, nor arhinago jaoztekan, nor laisterrago elizalat, nor chahiago soinukoetan.

Grachik

Horik oro egiak. Oraiko Aphezkupe Jaona saintubat dugu, honki handibaten nahian min handiagoa egin du herriari goure akhostuma bakunak dutialakoz atzerritu ta nola goure zentzu flakiek, lanetik kanpo, botzkario zombat galto beitie, dantza debedatu bezain sarri, bizio guzien leiziala lerratu girade mementoan. Goure Jaon Arretor zaharren abisak balutu Aphezkupe jaonak manhatu khambio hilotsu hori etzian eginen. Zeren eta hantik jin zeikun gaitzak chuchent ezpeitaikie sekulan.

Margaitak

Banakia Zuberotar dantzen herioa bihotzian ere hartu dolia. Dakiñant ere Jaon Kardinal batek, berri hori entzunik, diala erran Olorouko Aphezkupe baliz soñu egiliak phaka lrokiala dantza litian plazetan, eta mundu guzia. Egiarki ere hetan, etchekoetan beno, bekhaturik bada gutiago dutun; bena handitarzunek aitzina egin dien urhatsa gibelerat berriz ezte egiten, ta hek zer nahi manhian tieso nahi dirade egon: „Maolen labeari su phiztu zianak etzian ouste hiria erreren ziala; Hillotoneko anderiarren lana zian hori; gaizki egiletzaz lehen eziez honkiegiletzaz ohart dun mundia.

Grazik

Orhit zireia goure demboran etchekojaon ta etchekoandere guziak dantzari ederrak ziradiala; deusere ederragorik goure dantza branlia beno; hourak oro beren souñeko urdinekila, kamisola guziak gorri, galtzamoutchak elhurra bezain chouri. Emaztiak zaia berdetan, buztan luziak ta mahunkak zeta zerrendez unguraturik; burian zeta beltcha; neskatilak bilho luziak zer(r)endez

zirelarik trensaturik, burhas, amek ta alhabek, erreginaren airian nahas ari ezin ederrago branlian.

Margaitak

Bai etare ontsa orhit alhargunak zaia chourietan ziradeala berdiak utzirik, ta zaia chouriak zutiela zer(r)ende beltzez buztanak ta mahunkak ederki unguru orniturik, ta, hala plazetan jarririk soz, dantzari ari ziradiala. Gizon guziak ordian anaie, emaztiak ahizpak uduri ta bizi ziradiala Zuberoan.

Grazik

Orai dutugu haiñbeste kolore nola jente. Galdu dugu osoki goure ohore zaharra, ta algarri gunian amorioa dugu aspaldian ehortzi. Fede noizpaizkoa ahatze; gizonek herriaren ohoriaz ez achol handirik, emazteek arresen gisala, khutotu buztanak, lutukieno hobeki egin balie, khutotu hanitch besterik. Hala da Zuberoa begithartez osoki khambiaturik.

Margaitak

Bai etare begitharte harrigarri itchousibat harturik. Bihotza de-reitadan ezari bi unkhudiren artian. Bena baliz oraino Zuberoan ohore zaharraren azia, bide baluken honki zerbaitetara. Herriz kampo haiñ beste ourthe igaran eztitiñant non zerbait ikhasi eztudan. Harez balia litakian goure etcheke anderiak nahi niken. Anderebat diñant zerbutchatu zorthia ta aberatstarzuna bardin handia zutiana.

Jagoitik, halako emazte pheresturu eztun izan: oro zakiña, orotara eskiak ezarten: etcheke andere pherestiaren eginbide guzia berak eginez manhatzen bazakiña, ta ahatz e'nentzan, ezkiribuz niri (sic) emanik, ekharri ditiñant, ene khostuz behar baliz ere moldizkidaturik, dohaiñ bat herritarrer egingei diñant: norbaiti lanaren obra eman dereiodan, sokhorri galtho dereiñant.

Grachik

Entzunik naho (sic) herri bazter hoietan errejent famatubatez, delakoz liburu egile; zertan ari den eztait; berartarik jakinen duzu; bihar goizan dateke heben errejenta erran bezala manhiala jinik.

Margaitari ere erranik zer liburu gei zian sarri argila ezarri, bere zerbutchiak hontarzunaz ta zereitzon eskentu. Margaitak emaiten zereiolarik

papela erakouts lezan nori nahi, berme zagoela hontarzunaz eta gastietzaz erran zereion. Askalerazi errejenta berarekila, zereiolarik jakintzez jakintsia zela bizi; bena megopiak khorpitzaren behar ziala sustengia ta honek bazka; hala batetik besteala zoala hazkurria.

Juseffek erakhoutsu zianian Margaitari bere jakitate handiaren doiala behar zereiola bazka, iztezainak azkartu zutianian, jin beno lasterrago joan zen botzik etcherat. Hantik ere laister Jaon Arretorrareniala (sic) Margaitaren papelaren erakhoustera.

Bizp(ah)irour egunen landan bi jaon aphezek deithurik errejenta, Jaon Erretorak zereion erran:

„ To, Juseff, hire ezkiribia, ihour eztuk ikhousi dukianik, aithorturen eztiana, egin dianak dakiala etcheke andere guziek beno haboro. Lagunik eztirok eman hire bi liburu lehenen hounen parerik; dutielarik hetan etcheke jaonek beren eginbidia chuchen; leial lukek etcheke anderiek lukien ere beriak heben edirenen dutienak.

Utzul ezak frantsezetik huskarala ahalik hobekiena. Ta hire obrak ordaririk ezpadu zorthu gaitz hartan ehizate lehena ez etare azkena izanen; laidoria phuru dukek ezarten baduk zolan
Hoc ego non effeci, tributur alteri honos

Etcheke andere huskalduna
Etchalteko lanetan jakinturik
Laidoretzaz herrian aospeturik
Datekiana.

Liburu III

Berezita I

Baratziaz

Non ta nola baratzia hon izaiteko izan bekar lukian, gunuke heben lankhei luzia. Bena usten dugularik eginak diren bezalako direlako etche hobenetan haskurriaren herena etcheke anderiaren ere gobernian, lehena

hantik lothuren girade liburu honen obrari, zerbait ere balima berririk berezita hontan erranen.

Dugun lehenik jar, deuserez deusere egin eztaitekiala, ta eskulanetan deusere eztela, antsia, arrankura ta lan edo gastu khoste eztena. Lurreko paradusutik aspaldian kamporat giradiala akhasatiak, ta gure izerdiaz gure bizipena irapaizi behar dugula gogoan hek igaraiten badu(tu)gu, nola izerdi harez hobeki baliaturen giradian da megopia hobenaren eginbidia. Dugun ikhus zerbait heben badenez etcheko anderen jakinandia merexi lukianik ta giradelarik haien hontarzunetzaz

BEREZITA XIII

Jaon Erretoraren ta Errejentaren elheketzaz

Jaon Erretorak

To, othian Juseff, zertan hiz hire obran?

Errejentak

Jaon Erretora, ja ene oustian bi herenak beno gehiago buztanturik zouregana jingei nintzan othoi egitera, zoure begi argietzaz (nahi bazunu) eman begi khaldibat ta zoure hontarzunak dukat bat.

Jaon Erretora

Topa, (...) ekharezak egina eta emanen dereiat, (ere) bai edo ez, dianez Andere Margaita behar bezala mintza erazi.

Jin bezain sari errejenta aphezgiala erran zereion Jaon Erretorak

Juseff ezin hobeki duk fran(tsesetik) huskaratu:halako obraren ahalke enundukek banintz aita, eztuk hor adarkatu behar denik, ez etare gora beherarik. Jarraikezak ber bidia heltu izatekiano (azkeniala), ene gain honki jina datekiala.

Errejentak

Alabadere, Jaona, erlien berezitak izerterazi naianak, emanen dereitadala ezkernio lotsa handian nago.

Jaon Arret.

Ago ixilik, frantzeseko erdiaz (...) ta obra guzia orozbat. Gaüzak nahi gintik(ek) llabur, ikhas ginentzan khuto

Errejenta.

Bena Jaona zer da likio (.), therm(ainu) hori eztut ikhousi ene gramatikan?

Jaon Erret.

Hire gramatika duk astobat. Goure sakoletan dugun oihal be-derak, propiki Bearnesek *mouka naz* deitzen dien, frant(zesez) aldiz *mouchoir* hi bezalakoek aldiz «a» bat buztanian ezarririk (h)uskaratu duziena, egiazki gogo eman diat Basaburian diradiala lehenari lothu, Pettarrian aldiz bigerrena delakoz arhina-go; hala oihal horrek kamboilak bezala bi (zerbutzu dik) ta sudurarren chahatzea (ta buriaren tapatzea) anderetan. Jaonetan aldiz sudurretik zikhinaren khentzian ta begi(etako) izerdia.

Errejenta

Zer da kamboila, Jaona?

Jaon Erret.

(uduri) hegatz bat zetaz, plegatzen dena zabaltzen ere Parapluie (frantzesez) eurian deitzen, parasol aldiz ekhiarengatik. Noiz-pait lekhaioek bere anderien buztanak e(s)ku batez alchatzen (zutien). Kamboila zabal eta gora etchekitzen. Oraihain bekhant, neskatoek beriak ilhar biltzeko baratzian.

Bena kamboila etzelakoz hain ezti eziez *parapluie*, *parasol* duda-bagerik huskarak galduren diala bere zuzena.

Anderen lankheietan bad(a) oraino bat evantail edo esbantail izena diana. Evantail, arren hain eder, bohaderaren khimper(a-ri) aizaria edo aizetaria, biak lutuzke huskarak. Nahi n(uke) ere bilhoen moldatze berri *herisson* deitzen denari huskal herrietan sagarroi (triku,kirikino) bere izen proprio dena eman, egiazki pare dienak. Baduk oraino *coupet* deitzen dena. Harritzen nuk hainbeste fabori ukhen eta nola eztien huskaratu ba haren thermaña, anderei agrada eli(zate). Bena ...hek. (frantzestu). gintiroek, dugun goure elhiak jarraiki.

Berriz dereiat erraiten Juseff.kampo, dukila Andere Margaitaz laidore franko, berzetarik nabasiki guti. Bena dakik bihi guziek ezt(iela) ogi jan eraziten ez etare bethiere (lanaren) ezagutziak jarraikiten.

Errejenta

Jaona gaüza bakhoitch batek nai bihotzaheia, diroiienen erranen, ber g(isaz) nahi dudala ikhas erazi nihaorek eztakidana?

Jaon Erret.

Min hori baizik ez paduk laister sendoturen dereiat (sic)

Errejenta

Bena, Jaona badakizia nolako diradian basa jakintsu batzu goure bazterretan, barberetzaz niz mintzo. Tahernan lagun athe bat giradianian, her baizik mintzatzia (zilegi). Guziak dakitze bere jakintziaz gutie ithotzen.

Argizagiaren fasetzaz, udako ta neguko solstizetzaz dereizkie buriak haosten. Egun batez galtho egin nereien gor(etzat) zer ziradian faseak? Ziradiala argizagiaren gora behearak marea guzien uthurria. Zer ziradian solstizeak? Ziradiala ekhia denian kanzeraren ta kaprikornaren barnian. Denian lehenian dutugula egun luzenenenak, bigerrenian aldiz laburrenak, hek diradiala ere sangraduraren itzarotzak direlako batian heriogarri, (bestean) sendogarri. Nereion ere galthatu zer zen itzarotza? Duk, asto poutza ziolarik khe zu(ker), *boussole* frantzesez deitzen dena.

Oh! Jaon Barbera hori eztereiztut igaranen Zoure itzarotza gezurtaria dela brobaturik dago. Ezi zoure solstizean (s)angratu izan diren ourdetarik guziak ikhousi dutut hiltzen.

Jaon Erretora (erri karkazaz)

Hartan zer arrapostu eman zerei(an) Barberak?

Errejenta

Batere, Jaona. Begi biribilturik samurkeria handian zagoela ikhousirik ta (baketu) nahiz, aoherki erran, banakiala harek etzutiala sangratu. Joan zen ziolarik, haren aztaparretan erorten banintzan, harek sangraturen nundiala behar bezala.

Jaon Erret.

Sinhesten diat. Ni berme har eta halakoek sangraturen (haie)
hire liburua kaprikorenako mugan delakoz hen ofizioaz mintzo.

Errej.

Jaon Erretora ogen dikezie ezi ni eniz medika dirionetzaz has
(egiten).

Jaon erret.

Ez bena bai *utsularria* Frantzesez utzirik bekhatia tchipi lukek,
huskaraz dukek mortal dialakoz goure etcheko andere guziak
barbertu.

Errej.

Hala baliz ere, Jaona, mina hain handi lizatekia.

Jaon Erret.

Ez egiazkorik. Bena egin baginero goure oskiak zer erran liroie
oski egileek. Eztugia guziek goure ofizioetzaz bizi beharra.
Ohore egit(ea) dago phuntia: bost sos khosta hogeï phaka-e-
raztia bide har, etzakiat sobera elizatekianez hamarren galtha-
tzia: hetan joan jinak, (prezioak) lana ezari, osagarriari phezia
arhintxiago lukek ta herioak bethi ogen dialakoz (eliro egin)
deusere bena bai zerbait kontzientziari; ezi monopolioa duk
ohoinkeriaren askazi huillenena; nonbait ere e(z)kiribuz bere
kastigoa diana.

Jarraik-ezak hik bihoztoiki hire egingeia, lan guzietan buztana
duk gaitzena. Eztukek naba(ski) aohar hire liburua beno jakin-
tsuago eztirener. Ekhar izadak (az)kentzia ikhousi nahiaz hus-
karaz izigarri gaintzen egarria.

Tx. Peillenen iruzkina.

Honela amaitzen da idatzia, errejentak diolarik ez duela barberak san-
gratu txerrietarik bat bizirik irauten ikusi eta berak ez lezakeela bere
burua utz esku harrez odola ateratzera. Euritakoa (paisola) eta sudur
zapi (mokanas) hitzen inguruko itzulpenekin, tonu berdinean jarrai ge-
nezake: gure hizkuntza, gure eguraldiak bezala euritik marrantara ibil-
tzen zaizkigulako.

Bibliografia

ALTUNA F. (S.J.), 1967, «Larramendiren iztegi berria», *Euskera*, 12, 139-300.

BELA J. de *Tablettes?* Archives Départementales de Pau, Ms IJ 62/2 Maulen egina, argitaragabea.

BELA J., 1665, *Commentaires à la coutume de Soule*, Baionako Euskal Museoa, argitaragabea.

LARRAMENDI M. de (S.J.), 1745, *Diccionario trilingüe*. Donostia.

MITXELENA, L., 1963, «Eraskin gisa» *Egan*, 1-3, Donostia, 78-81. Egiategiren Aberastarzun guzien giltz bakoitza, aurkitu zuenaz.

PEILLEN, Tx., 1963, «Juseff Egiategui, Larramendiren zuberotar jarraikizale bat», *Egan*, 1-3, 75-77.

———, 1983, *Lehen liburua edo Filosofo huskaldunaren ekheia* : [(1785)]. Euskararen lekukoak 6. Euskaltzaindia : Bilbo.

———, 2011, *Egiategiren filosofo huskaldunaren ekheia*, [bigarren liburukia]. Euskaltzaindia: Bilbo.